

УДК 37.013

Уварова Т. Ю.

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ У ПІДЛІТКІВ УЯВЛЕНЬ ПРО ЩАСТЯ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

В статті висвітлено специфіку забезпечення особистісної самореалізації учнів у підлітковому віці. Наведено результати досліджень, які свідчать про те, що необхідні знання про щастя у підлітків є недостатньо сформованими. Визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови, необхідні для ефективного формування у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації. Визначено та обґрунтовано критерії рівня сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації (афективно-мотиваційний, ціннісно-цільовий, когнітивно-поведінковий). Розглянуто та проаналізовано показники кожного з окреслених рівнів сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації. На підставі визначених критеріїв і показників виділено три рівні сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації: високий, середній та низький. Наведено характеристику кожного з названих критеріїв згідно з трьома рівнями сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації.

Ключові слова: критерії, показники, сформованість, щастя, самореалізація, особистість, підліток.

У світлі прагнень людини як суспільної істоти до щастя необхідно розуміти, що важливим аспектом досягнення цього відчуття є особистісна самореалізація, яка в сучасній науковій літературі розглядається як необхідна умова розвитку окремої особистості й поступового розвитку суспільства в цілому. Як встановлено, вагомий внесок в дослідження проблеми щастя зробили М. Аргайл, Р. Айдинян, С. Воркачев, У. Глассер, А. Гусейнов, І. Джідарьян, Б. Додонов, А. Маслоу, Є. Павлова, В. Розанов, М. Селігман, І. Сидоренко, О. Субетто, В. Сухомлинський, В. Татаркевич, К. Ушинський, Л. Фейєрбах, В. Франкл, С. Френе, Н. Щуркова та ін. В свою чергу окремі питання самореалізації розглядалися в наукових працях таких авторів, як А. Адлер, К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Асмолов, М. Батищев, Л. Виготський, Ю. Гіппенрейтер, Л. Коган, Л. Коростильова, О. Леонтьєв, А. Маслоу, М. Недашковська, Г. Олпорт, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Л. Сохань, Е. Фромм, К. Хорні, У. Шутц та ін.

На теперішньому етапі розвитку нашого суспільства особливо актуально виникла потреба виховання дитини, здатної до самореалізації. Аналіз психологічної та педагогічної літератури показав, що процес самореалізації особистості стає можливим саме у підлітковому віці: у цей період у дитини розвивається готовність до функціонування в дорослому світі, а також відбувається становлення активної життєвої позиції.

На нашу думку процес успішної самореалізації підлітків не може відбуватись без виховання у них позитивного мислення та без формування

певних уявлень про щастя. В свою чергу цей процес є неможливим без встановлення рівня сформованості у підлітків вже існуючих уявлень про щастя як особистісної самореалізації.

Мета статті полягає у виокремленні та теоретичному обґрунтуванні критеріїв і показників, які необхідні для визначення рівня сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації.

Важливою умовою гуманістичної педагогіки є турбота про щастя дитини у процесі шкільного виховання, що є показником культури суспільства, складовою частиною мети гуманістичного виховання, тому що вона сприяє максимальному розвитку особистості школяра, формуванню всебічно розвиненої, соціально активної особистості, яка у своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими, культурно-національними та евідемоністичними цінностями [1]. З цього випливає, що формування у підлітків знань та уявлень про щастя є складовою загальної мети гуманістичного виховання.

Розвиток школярів у процесі засвоєння та прийняття ними ідей щастя варто розглядати як поступове досягнення гармонії і психолого-педагогічної єдності розвиваючої дії емоційно-почуттєвої та інтелектуально-діяльної сфер особистості. Тому що формування всебічно розвиненої, соціально активної особистості, розкриття і використання учнем власних здібностей і можливостей, спрямованих на досягнення поставлених цілей та набуття щастя, переведення виховання підлітків у площину самовиховання, у самостійну реалізацію життєвих програм дозволяє активізувати процеси їхньої самореалізації і персоналізації. У свою чергу успішність процесу самореалізації молодшої людини передусім залежить від усвідомлення нею необхідності докладання значних зусиль у напрямі особистісного становлення, ототожнення цього феномену з категорією щастя в широкому сенсі.

Однак результати проведеного пілотажного дослідження, проведеного серед учнів та учителів, засвідчили, що в 64,1% опитаних підлітків уявлення про щастя пов'язані насамперед з отриманням задоволення від розваг, а не з процесом особистісного самовдосконалення, тобто мають чисто утилітарну спрямованість. Незважаючи на цей факт, переважна більшість шкільних педагогів (майже 70%) не приділяє належної уваги питанням формування в учнів підліткового віку соціально значущих ідеалів про щастя. Зі сказаного випливає висновок про необхідність цілеспрямованого формування у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації.

Вищевказаний процес може відбуватись успішно тільки в тому випадку, коли він набуде для школярів особистісного значення. Одним зі шляхів вирішення цього складного завдання стало забезпечення узагальненого розуміння підлітками суті феномену щастя та можливості його досягнення шляхом здійснення процесу особистісної самореалізації. У свою чергу це зумовило необхідність визначення й теоретичного обґрунтування

педагогічних умов, за дотримання яких зможе успішно відбуватись процес формування у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації.

У контексті формування у підлітків уявлень про щастя, як особистісної самореалізації слід зазначити, що більш доцільним є використання педагогічних умов, які відносяться до гуманістичного, індивідуально-орієнтованого напрямку і спрямовані не тільки на навчання підлітка, а перш за все на розвиток та виховання у нього певних рис та уявлень, зокрема, в нашому випадку уявлень про щастя.

Так на підставі вивчення наукової літератури та низки проведених досліджень першою було визначено таку педагогічну умову: *збагачення змісту урочної діяльності учнів підліткового віку навчальним матеріалом, пов'язаним із висвітленням шляхів досягнення людиною щастя в житті*. Друга педагогічна умова формування в учнів підліткового віку уявлень про щастя проявляється в *організації позаурочної пізнавальної діяльності з метою формування у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації*. Третьою педагогічною умовою формування у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації визначено таку: *залучення школярів до спілкування й соціально-корисної діяльності як засобу забезпечення їхньої персоналізації та стимулювання відчуття ними щастя від результатів своєї праці*.

З огляду на результати теоретичного дослідження та запропонованих нами педагогічних умов було виокремлено три критерії та їх показники, які необхідні для визначення рівня сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації: *афективно-мотиваційний, ціннісно-цільовий, когнітивно-поведінковий*.

Перший з виділених критеріїв – *афективно-мотиваційний* – пов'язаний з показниками стійкості мотивів щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації (сталі; проявляються час від часу; практично не сформовані) та показниками частоти прояву позитивних емоційних переживань щодо відчуття щастя (часто; час від часу; дуже рідко).

Другий критерій, *ціннісно-цільовий*, забезпечує діагностику ставлення учнями до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності (позитивне; індиферентне; негативне) та визначення в підлітків спроможності формувати низку послідовних цілей на шляху досягнення щастя як особистісної самореалізації (у більшості випадків; час від часу; практично не проявляє).

За допомогою третього *когнітивно-поведінкового* критерію, можна визначити *рівень сформованості визначених знань про щастя як особистісної самореалізації* (високий; достатній; низький) та *характер дотримання сформованих уявлень про щастя в реальній поведінці* (практично завжди; в окремих ситуаціях; майже не керується) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації

Критерії	Показники
Афективно-мотиваційний	<p>1) <i>стійкість мотивів щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ сталі; ☐ проявляються час від часу; ☐ практично не сформовані; <p>2) <i>частота прояву позитивних емоційних переживань щодо відчуття щастя:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ часто; ☐ час від часу; ☐ дуже рідко.
Ціннісно-цільовий	<p>1) <i>ставлення до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ позитивне; ☐ індиферентне; ☐ негативне. <p>2) <i>спроможність формувати низку послідовних цілей на шляху досягнення щастя як особистісної самореалізації:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ проявляє у більшості випадків; ☐ проявляє час від часу; ☐ практично не проявляє.
Когнітивно-поведінковий	<p>1) <i>рівень сформованості визначених знань про щастя як особистісної самореалізації:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ високий (знання характеризуються повнотою, системністю та гнучкістю); ☐ достатній (знання розрізнені, не мають ознак повноти, системності й гнучкості); ☐ низький (знання майже відсутні). <p>2) <i>характер дотримання сформованих уявлень про щастя в реальній поведінці:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ практично завжди (учень керується уявленнями про щастя у будь-якій ситуації); ☐ в окремих ситуаціях (час від часу учень звертається до визначених уявлень про щастя у своїй реальній поведінці); ☐ майже не керується (учень вкрай рідко керується уявленнями про щастя у своєму житті).

На підставі визначених критеріїв і показників було виділено три рівні сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації: високий, середній та низький.

Високий рівень сформованості у підлітків уявлень про щастя констатувався у тому випадку, коли учень демонстрував сталі мотиви щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації, часто проявляв позитивні емоційні переживання щодо відчуття щастя, мав позитивне ставлення до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності, у більшості випадків проявляв спроможність формувати низку послідовних цілей на шляху

досягнення щастя як особистісної самореалізації, демонстрував високий рівень сформованості визначених знань про щастя як особистісної самореалізації та практично завжди дотримувався сформованих уявлень про щастя у реальній поведінці.

Середній рівень сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації фіксувався в тому випадку, коли мотиви щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації, а також позитивні емоційні переживання щодо відчуття щастя проявлялися в учня час від часу, коли учень невизначено ставився до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності, у деяких випадках демонстрував спроможність формувати низку послідовних цілей на шляху досягнення щастя як особистісної самореалізації, рівень його знань про щастя як особистісну самореалізацію був достатнім, але ці знання були розрізненими та не мали ознак повноти і гнучкості, а сформованих уявлень про щастя у реальній поведінці учень дотримувався лише в окремих ситуаціях.

Низький рівень сформованості у підлітка уявлень про щастя як особистісної самореалізації констатувався в тому випадку, якщо в учня були практично не сформовані мотиви щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації, позитивні емоційні переживання щодо відчуття щастя траплялися дуже рідко, якщо учень демонстрував негативне ставлення до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності, а також фактично був неспроможним формувати низку послідовних цілей на шляху досягнення щастя як особистісної самореалізації, якщо в учня були майже відсутні знання про щастя як особистісну самореалізацію та він майже не керувався визначеними уявленнями про щастя у реальній поведінці (див. табл. 2).

Таблиця 2

Критерії та рівні сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації

<i>Високий рівень</i>	<i>Середній рівень</i>	<i>Низький рівень</i>
Афективно-мотиваційний критерій		
Учень демонстрував сталі мотиви щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації, часто проявляв позитивні емоційні переживання щодо відчуття щастя,	Мотиви учня щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації, а також позитивні емоційні переживання щодо відчуття щастя проявлялися в учня час від часу	В учня були практично не сформовані мотиви щодо досягнення щастя як особистісної самореалізації, позитивні емоційні переживання щодо відчуття щастя траплялися дуже рідко.
Ціннісно-цільовий критерій		
Учень мав позитивне ставлення до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності, у більшості випадків проявляв	учень невизначено ставився до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності, у деяких випадках демонстрував спроможність формувати	Учень демонстрував негативне ставлення до соціально-корисної діяльності як особистісної цінності, а також фактично був неспроможним

<i>Високий рівень</i>	<i>Середній рівень</i>	<i>Низький рівень</i>
спроможність формувати низку послідовних цілей на шляху досягнення щастя як особистісної самореалізації	низку послідовних цілей на шляху досягнення щастя як особистісної самореалізації,	формувати низку послідовних цілей на шляху досягнення щастя як особистісної самореалізації
Когнітивно-поведінковий критерій		
Учень демонстрував високий рівень сформованості визначених знань про щастя як особистісної самореалізації та практично завжди дотримувався сформованих уявлень про щастя у реальній поведінці.	Рівень знань учня про щастя як особистісну самореалізацію був достатнім, але ці знання були розрізненими та не мали ознак повноти і гнучкості, а сформованих уявлень про щастя у реальній поведінці учень дотримувався лише в окремих ситуаціях.	В учня були майже відсутні знання про щастя як особистісну самореалізацію та він майже не керувався визначеними уявленнями про щастя у реальній поведінці

Висновки. Як свідчать результати оцінювання рівня сформованості у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації, які були отримано на констатувальному етапі педагогічного есперименту, за всіма критеріями й показниками цей рівень є низьким. Крім цього слід зазначити, що на констатувальному етапі експерименту принципів відмінностей між рівнями цієї сформованості в учнів експериментальної й контрольної груп не виявлено. Це підтверджує необхідність застосування визначених педагогічних умов для успішного формування у підлітків уявлень про щастя як особистісної самореалізації. В цьому ми вбачаємо перспективи нашого наукового дослідження.

Використана література:

1. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : [монографія] / І. С. Булах. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Воронцова Ж. В. Самореалізація особистості старшокласника у процесі диференційованої навчальної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / Воронцова Жанна Вадимівна. – Харків, 2008. – 21 с.
3. Павлова Е. П. Профессиональная подготовка педагога к формированию у школьников гуманистического представления о счастье : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Елена Петровна Павлова. – М., 2001. – 179 с.
4. Фоменко К. М. Педагогічні умови духовної самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Катерина Миколаївна Фоменко. – Луганськ, 2004. – 14 с.
5. Щуркова Н. Е. Воспитание счастьем, счастье воспитания. Педагогическая технология воспитания счастливого человека в школе / Н. Е. Щуркова, Е. П. Павлова. – М. : Центр “Пед. поиск”, 2004. – 160 с.

References:

1. Bulah I. S. Psihologiya osobistisnogo zrostannya pidlitka : [monografiya] / I. S. Bulah. – K. : NPU Imeni M. P. Dragomanova, 2003. – 340 s.
2. Vorontsova Zh. V. Samorealizatsiya osobistosti starshoklasnika u protsesi diferentsiyovanoi navchalnoi diyalnosti : avtoref. dis. ... kand. Ped. nauk : spets. 13.00.09 “Teoriya navchannya” / Vorontsova Zhanna Vadimivna. – Xarkiv, 2008. – 21 s.

3. Pavlova E. P. Professionalnaya podgotovka pedagoga k formirovaniyu u shkolnikov gumanisticheskogo predstavleniya o schaste : dis. ... kandidata ped. nauk : 13.00.08 / Elena Petrovna Pavlova. – M., 2001. – 179 s.
4. Fomenko K. M. Pedagogichni umovi duhovnoi samorealizatsiyi starshoklasnikiv u navchalno-vihovnomu protsesi zagalnoosvitnoyi shkoli : avtoref. dis. Na zdobuttya nauk. stupenya kand. Ped. nauk : spets. 13.00.07 “Teoriya i metodika vihovannya” / Katerina Mikolayivna Fomenko. – Lugansk, 2004. – 14 s.
5. Schurkova N. E. Vospitanie schastem, schaste vospitaniya. Pedagogicheskaya tehnologiya vospitaniya schastlivogo cheloveka v shkole / N. E. Schurkova, E. P. Pavlova. – M. : Tsentr “Ped. poisk”, 2004. – 160 s.

УВАРОВА Т. Ю. Критерии и показатели сформированности у подростков представлений о счастье как личностной самореализации.

В статье освещена специфика обеспечения личностной самореализации учащихся в подростковом возрасте. Приведены результаты исследований, свидетельствующие о том, что необходимые знания о счастье у подростков сформированы недостаточно. Определены педагогические условия, необходимые для эффективного формирования у подростков представлений о счастье как личностной самореализации. Определены и теоретически обоснованы критерии уровня сформированности у подростков представлений о счастье как личностной самореализации (аффективно-мотивационный, ценностно-целевой, когнитивно-поведенческий). Рассмотрены и проанализированы показатели каждого из обозначенных уровней сформированности у подростков представлений о счастье как личностной самореализации. На основании определенных критериев и показателей выделено три уровня сформированности у подростков представлений о счастье как личностной самореализации: высокий, средний и низкий. Приведена характеристика каждого из названных критериев в соответствии с тремя уровнями сформированности у подростков представлений о счастье как личностной самореализации.

Ключевые слова: критерии, показатели, сформированность, счастье, самореализация, личность, подросток.

UVAROVA T. Y. Criteria and indicators of formation of teenagers' perceptions of happiness as personal self-realization.

The article is devoted to the actual problem of personal self-realization of teenagers by forming their perceptions of happiness. The specifics of providing personal self-realization of pupils in their teens was covered. The results of studies showing that the knowledge about happiness teenagers formed not enough were given. The pedagogical conditions of necessary for the effective of formation of teenagers' perceptions of happiness as personal self-realization were determined. Criteria for the level of formation of teenagers' perceptions of happiness as personal self-realization (affective-motivational-value target, cognitive-behavioral) were determined and theoretically justified. We reviewed and analyzed the performance of each of the designated levels of formation of teenagers' perceptions of happiness as personal self-realization. Three levels of formation of teenagers' perceptions of happiness as personal self-realization: high, medium and low – were distinguish on the basis of certain criteria and indicators. The characteristic of each of these criteria in accordance with the three levels of formation at teenagers of happiness as a personal self-realization was given.

Keywords: criteria, indices, formation, happiness, self-realization, person, teenager.